

c) La planificació lingüística

BALANÇ SOCIOLINGÜÍSTIC
DE LA PLANIFICACIÓ LINGÜÍSTICA
A QUEBEC

Jacques MAURAI¹

Conseil de la langue française

En el marc del balanç de la situació lingüística demanat pel Govern de Quebec, se m'ha proposat que elabori un balanç sociolingüístic de la planificació lingüística. Evidentment, aquest tema és massa ampli i el termini és massa curt per tractar la qüestió de manera completa. Em limitaré, doncs, a aportar alguns elements de reflexió.

Aquest informe constata, a partir de diversos punts de vista, que la posada en pràctica de la política lingüística en el transcurs dels anys s'ha allunyat de l'objectiu inicial de fer del francès la llengua comuna per convertir-se cada vegada més, en els fets, en una política de bilingüisme oficial.

La reflexió s'articularà a l'entorn dels següents punts: els criteris d'avaluació d'una política lingüística; les relacions entre planificació lingüística, política lingüística i legislació lingüística; la reavaluació de determinades hipòtesis sociolingüístiques que són a la base de la *Carta de la llengua francesa*; la noció de llengua comuna i la qüestió de la retolació; la frontera lingüística que continua manifestant-se a l'interior d'algunes empreses és un símptoma de diglòssia o es tracta simplement de bilingüisme? El baix nombre de recerques sobre planificació lingüística a les universitats quebequeses és signe de desinterès? Per concloure, ens preguntarem si no és possible que Quebec esperi massa de la seva política lingüística tenint en compte els resultats que aquesta pot obtenir d'una manera raonable.

1. L'autor s'expressa a títol personal i no assumeix de cap manera la responsabilitat de l'organisme per al qual treballa. Aquest text fou redactat el gener de 1996. Des d'aleshores el Govern de Quebec ha publicat una nova política lingüística.

1. EN QUINA REFERÈNCIA S'HA DE BASAR L'AVALUACIÓ DE LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA?

Per avaluar la política lingüística de Quebec d'entrada cal determinar quins eren els objectius de francesització en el moment de la seva posada en marxa.

Es tractava de francesitzar Quebec al 100%? Clarament, no: hi havia espais de bilingüisme protegits (per exemple en les comunicacions de les empreses amb els seus clients i els seus proveïdors de l'exterior de Quebec), es reconeixien els drets tradicionals de la comunitat anglòfona (més enllà dels drets específicament descrits a l'*Acta de l'Amèrica del Nord britànica* de 1867),² també es reconeixia el dret dels autòctons a utilitzar les seves llengües i a promoure'n el desenvolupament; d'altra banda, deixant al marge l'unilingüisme de la retolació pública i de les raons socials, que va esdevenir el centre d'atenció (abans que els tribunals l'anul·lessin), els altres casos en què la Llei imposava l'unilingüisme francès exclusiu només eren vuit (la meitat, tenint en compte les excepcions) i afectaven essencialment l'Administració pública.³

Era l'objectiu de la legislació i la política lingüístiques mantenir el pes demogràfic dels francòfons en el conjunt de la població quebequesa? En tot cas, aquest era clarament el de la Comissió Gendron, segons les pròpies paraules del seu president:

«[...] mentre els infants dels immigrants al·lòfons [...] freqüentessin les escoles de llengua anglesa en comptes de les escoles de llengua francesa hi havia el risc, a llarg termini, d'una modificació sensible de la relació numèrica entre les comunitats de llengua anglesa i de llengua francesa a Quebec a causa del descens dràstic de la taxa de natalitat entre els francesos i la poca atracció que senten els immigrants a l'Amèrica del Nord per la llengua francesa.»⁴

2. «Cap al 1960 l'ús de l'anglès a Quebec era més aviat el producte d'una pràctica antiga que no pas un dret reconegut per la llei, si exceptuem les disposicions de l'article 133 de la Constitució de 1867» (Jean-Denis GENDRON, «Le français au Québec 20 ans plus tard», *Le Devoir*, 31 de desembre de 1992, p. B-14).

3. Articles 14, 16, 17, 22, 29, 34, 58 i 69 de la versió original de 1977. Per exemple: els organismes de l'Administració pública només es designen per la seva denominació francesa, llevat d'algunes excepcions tenen tota la retolació únicament en francès, etc. (vegeu Jacques MAURAI, «L'expérience québécoise d'aménagement linguistique» a J. MAURAI, *Politique et aménagement linguistiques*, Quebec i París, Conseil de la langue française i Éditions Robert, 1987, p. 369). La regla de l'unilingüisme encara era rarament universal i tenia excepcions, especialment en matèria de retolació.

4. GENDRON, *op. cit.* Charles CASTONGUAY («Le français, langue d'assimilation, langue

Segons Jacques Henripin,⁵ per mantenir el pes relatiu del francès i de l'anglès els al·lofons s'haurien d'assimilar en una relació de quatre francesitzats per cada anglicitzat. Avui, evidentment es tracta d'un objectiu encara molt llunyà.

Però l'objectiu de mantenir el pes relatiu dels francòfons, encara que no el contradigui, no és el que s'inclou explícitament a la Carta de la llengua francesa: fer del francès la llengua «normal i habitual» a Quebec. Aquest objectiu s'assembla molt a l'objectiu establert a Catalunya de *normalitzar*⁶ l'ús del català en la vida pública, és a dir, readaptar al corrent històric una situació que s'ha jutjat inadaptada per transformar-la finalment en una situació *normal*.⁷ Malgrat tot, la Llei no diu quines seran les condicions necessàries per declarar que el francès ha esdevingut la llengua normal i habitual: Quan tots els habitants de Quebec el parlin? Quan tots els treballadors utilitzin exclusivament aquesta llengua a la feina? Però ja hem dit que es van preveure excepcions a les normes de francesització de les empreses per permetre el recurs a una altra llengua. Quan tots els petits quebequesos i les petites quebequeses vagin sense excepció a l'escola francesa? Però la Carta els permet, evidentment sota determinades condicions, assistir a l'escola anglesa.

Com podem determinar, doncs, quan s'haurà assolit l'objectiu de la política lingüística de Quebec i avaluar en quina etapa ens trobem actualment? De moment, només podem fer-ho a partir d'un element de compa-

---

d'intégration», a *Les actes du colloque sur la problématique de l'aménagement linguistique (enjeux théoriques et pratiques)*, Office de la langue française, 1994, p. 541), que cita aquest pasatge, hi afegeix el comentari següent: «D'aquesta manera, l'aposta demogràfica de la qüestió lingüística quebequesa seria mantenir el pes dels parlants del francès com a llengua primera.»

5. Citat per Charles CASTONGUAY, *L'assimilation linguistique: mesure et évolution 1971-1986*, Quebec, Conseil de la langue française, 1994, p. 195.

6. La llei lingüística de Catalunya s'anomena precisament *Llei de normalització lingüística*.

7. Per mostrar que aquesta concepció de la planificació lingüística també és donava a Quebec, vegem les declaracions del «pare de la Llei 101», relatades per un periodista: «... podem trobar el mateix nombre de rètols il·legals en els sectors francesos que en altres parts de la ciutat [Montreal]. Camille Laurin ho sap, evidentment, i —evidentment— no s'immuta. La llei 101 fa una «tasca de redreçament, de sanejament», explica. Existeix per tal de «corregir la situació» i establir, o restablir, el «caràcter essencialment francès de Quebec». Quan la situació s'haurà redreçat, «quan els francòfons hauran esdevingut normals i posaran de manera natural els seus rètols en francès i s'expressaran en francès, aleshores ja no tindrem la necessitat d'imposar la retolació unilingüe» (Benoît AUBIN, «La loi 101, cinq ans après», a Noël CORBETT (ed.), *Langue et identité. Le français et les francophones d'Amérique du Nord*, Quebec, P.U.L., 1990, p.93).

ració —donat que no disposem de cap graella d'anàlisi reconeguda o, més exactament, de cap teoria del canvi lingüístic planificat. Una resposta provisional satisfactòria es pot trobar en els debats que es van produir en el moment de l'adopció de la Carta de la llengua francesa: l'objectiu s'assolirà quan Quebec sigui tan francès com Ontario és anglès. Aquest tipus d'avaluació no té perquè ser impossible de realitzar: al capdavant, els economistes no deixen de fixar els objectius de productivitat a les empreses de Quebec i als nostres governants a partir de comparacions amb Ontario. Malauradament, cal afegir que aquest enfocament ha estat poc emprat per avaluar la situació de la llengua francesa; només alguns escassos estudis demolingüístics s'han aventurat per aquest camí.⁸

És evident que si ens quedem amb aquest tipus d'avaluació —la comparació amb Ontario—, encara s'ha de progressar molt per francesitzar Quebec. Aleshores ja no podem defensar la posició d'un antic president del Conseil de la langue française, segons el qual era evident que «pel que fa a l'unilingüisme francès, hem tocat sostre».⁹

Una precisió metodològica podrà cloure de manera útil les reflexions d'aquesta part mostrant en què s'ha de basar l'avaluació. S'ha de basar precisament en allò que és clau en la política lingüística —les situacions de contacte entre el francès i l'anglès—, ja que, tal com escriu Jean-Denis Gendron, «La planificació lingüística a Quebec, doncs, ha tingut per objectiu essencialment la definició de noves regles de comportament lingüístic pel que fa a l'ús de les llengües en situacions de contacte entre francòfons i no francòfons.»¹⁰

D'altra banda en el mateix text J.D. Gendron s'expressa, si això és possible, en termes encara més clars: «L'objectiu eren les relacions de predomini entre les dues llengües en aquestes situacions de contacte, i exclusivament aquestes situacions.»

És important recordar aquest objectiu abans de procedir a l'avaluació. En efecte, com que el 83% de la població de Quebec té el francès com a llengua materna i el 69% dels francòfons són unilingües (el 50% dels francòfons a la conurbació de Montreal), *traslladar els resultats d'un estudi*

8. Segons el nostre coneixement, només dos: Louis DUCHESNE, «Quelques données démographiques sur un Québec aussi français que l'Ontario est anglais», a Michel AMYOT (ed.), *La situation démographique au Québec et la Charte de la langue française*, Quebec, Conseil de la langue française, 1980; Michel PAILLÉ, «Le Québec anglophone, une comparaison sommaire avec les Franco-Ontariens», *Bulletin du Conseil de la langue française*, vol. 5, 2 (1988), p. 4-5.

9. Citat per Louis CORNELLIER, *Le Devoir*, 14 d'abril de 1995, p. A-9.

10. Jean-Denis GENDRON, *op. cit.*

al conjunt de la població de la província falsejarà sempre l'avaluació de l'evolució de la relació de forces entre el francès i l'anglès; l'estudi s'ha de centrar en l'avaluació de la força relativa del francès i de l'anglès en les situacions de concurrència lingüística.

2. PLANIFICACIÓ LINGÜÍSTICA, POLÍTICA LINGÜÍSTICA, LEGISLACIÓ LINGÜÍSTICA

El projecte de planificació lingüística de Quebec ha estat enunciat de la manera més clara al llibre blanc de març de 1977, *La politique québécoise de la langue française*. Aquest enunciat de política és el que es va posar en pràctica a la Carta de la llengua francesa. Des de 1977 no hi ha hagut cap reformulació (oficial) de la política lingüística de Quebec. Tanmateix, l'anàlisi que presentem a continuació mostra que en el transcurs dels anys s'han perdut de vista alguns dels objectius inicials de la planificació lingüística, que les sentències judicials i determinades pràctiques administratives han interferit en els objectius inicials, que les noves tecnologies, i especialment les tecnologies de la informació, la importància de les quals no es podia estimar en el moment de redactar la Llei 101, han modificat considerablement la problemàtica de la francesització; d'altra banda, també és important constatar que s'ha demostrat que alguns dels principis o de les hipòtesis que són a la base de la legislació lingüística no estaven fonamentats.

Els treballs de la Comissió Gendron havien permès determinar que el francès a Quebec no només s'havia de convertir en llengua oficial, sinó també en llengua comuna, concepte que es definia de la manera següent:

«[...] una llengua que tothom coneix i és capaç d'emprar, de tal manera que pugui servir naturalment en el territori de Quebec de mitjà de comunicació entre quebequesos de qualsevol llengua i de qualsevol origen. A Quebec sempre hi haurà una massa unilingüe francòfona, tant a la regió metropolitana com a la província. Aquestes persones haurien de poder circular per tot el territori de Quebec emprant l'única llengua que coneixen, el francès. Això pressuposa que aquesta llengua sigui àmpliament coneguda i utilitzada en tot el territori. Aquesta no és la situació actual, especialment a la conurbació de Montreal, on es troben la gran majoria d'anglòfons i de membres del tercer grup —els allòfons—.»¹¹

11. Informe Gendron, t. 1, p. 153.

El principal objectiu de la política lingüística de Quebec va ser definit de la manera següent l'any 1977: «una afirmació vigorosa de la primacia de la llengua francesa a Quebec» (p. 33). El llibre blanc afegia: «Hi ha una convicció i una voluntat que sempre han faltat als governs anteriors.» Tindrem ocasió de remarcar que la voluntat política és un element essencial en la posada en marxa d'una política lingüística i que aquesta darrera es ressenteix necessàriament de qualsevol afebliment de la voluntat política. Efectivament, la «vigorosa afirmació» del francès, que al principi no significava pas cap tipus de bilingüisme amb predomini del francès, ha deixat pas progressivament, a conseqüència de sentències judicials, modificacions legislatives, determinades pràctiques administratives i, fins i tot, de l'evolució de la tecnologia, al retorn d'un bilingüisme de tipus institucional i sovint sistemàtic.

a) *Sentències judicials*

Només dos anys després de l'adopció de la Carta de la llengua francesa, una sentència del Tribunal Suprem de Canadà, la sentència *Blaikie* (pg de Quebec c. *Blaikie* [1979] 2 rcs 1016) n'anul·lava tot un capítol, el que es dedicava a la llengua de la legislació i de la justícia. Ara bé, aquest capítol havia estat escrit tenint en compte el precedent creat per Manitoba, que havia adoptat disposicions semblants l'any 1890.¹² Val la pena recordar, a més, que la Sentència *Blaikie*, pel fet mateix, anul·lava una mesura important en la perspectiva de la francesització de les empreses: l'obligació de les persones morals de pledejar en francès (llevat dels casos en què totes les parts acceptin pledejar en anglès).

Altres sentències judicials també van contribuir a modificar l'abast de la Llei 101. Les resumirem breument,¹³ sense pretendre presentar-les de manera exhaustiva:

Cas Miriam (Tribunal d'Apel·lació, març de 1984): Un empresari només està obligat a utilitzar el francès en les seves comunicacions quan s'a-

12. Seguint els passos de la Sentència *Blaikie*, la sentència del cas *Fiscal general de Manitoba c. Forest* (1979), 101 DLR 385 (scc) tornava a conferir a Manitoba les obligacions que li havien estat imposades en entrar a la Confederació canadenca. Van caldre, doncs, 89 anys en el cas de Manitoba i menys de dos anys en el cas de Quebec per tornar a posar en vigor l'article 113 de la Constitució canadenca.

13. La majoria dels resums que apareixen a continuació són extrets d'un informe del Conseil de la langue française, *La situation linguistique actuelle*, 1985.

dreça al conjunt del seu personal i no a cadascun dels seus treballadors. Cada treballador francòfon per separat, doncs, sempre és susceptible de rebre comunicacions en anglès per part dels seus superiors.

Cas Mackenna (Tribunal Superior, abril de 1984): La distribució d'opuscles bilingües en un espai públic és permesa.

Clàusula Canadà (Tribunal Suprem, juliol de 1984): La versió inicial de la Llei 101 preveia que únicament els infants el pare o la mare dels quals haguessin anat a l'escola primària en llengua anglesa a Quebec tenien el dret d'assistir a l'escola anglesa (*clàusula Quebec*). El Tribunal Suprem va estendre aquest dret als infants, un dels pares dels quals havia anat a l'escola primària anglesa a Canadà (*clàusula Canadà*). En la seva sentència, el Tribunal Suprem reconeixia —fet capital— que una part de la Llei constitucional de 1982 tenia per objectiu contradir determinades disposicions de la Carta de la llengua francesa.

Cas Sutton (Tribunal de les sessions de pau): «D'ara endavant, una persona que vulgui obtenir d'un membre d'un col·legi professional un parer, opinió, informe, peritatge o qualsevol altre tipus de document en francès haurà de presentar una sol·licitud abans que la persona consultada (arquitecte, notari, metge, etc.) no el redacti.»¹⁴ Les modificacions fetes a la Llei després d'aquest cas han tingut en compte aquesta Sentència judicial.

Les sentències judicials anteriors van fer que el 1985 el Conseil de la langue française arribés a la següent conclusió:

«[...] les sentències dels casos finalitzats, així com dues de les tres sentències en fase d'apel·lació,¹⁵ si es mantenen faran, cadascuna de la seva manera, que la Carta de la llengua francesa perdi part del poder que li havia de permetre assegurar a la llengua francesa l'estatus de llengua normal i habitual dels quebequesos en els àmbits següents: comunicacions laborals, serveis professionals, retolació i publicitat comercial i ensenyament. És a dir, que aquestes sentències tenen per efecte atorgar a una altra llengua, especialment l'anglès, un lloc preeminent o reconegut al costat del francès, o bé fins i tot deixar de garantir l'ús del francès [...]»¹⁶

14. Gaston CHOLETTE, «Rapport moral du Président de la Commission de protection de la langue française», *Rapport d'activité 1984-1985*, Commission de protection de la langue française, p.18.

15. Aquestes sentències corresponen als casos Devine, Nancy Forget i Brown *et al.*

16. CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE, *La situation linguistique actuelle*, 1985.

El Conseil afegia el matís següent (en cursiva en el text original):

*«En resum, si bé les sentències no han afectat la majoria de les disposicions essencials de la Carta de la llengua francesa, sí que han començat a modificar seriosament la seva dinàmica interna i el seu efecte de motor social.»*¹⁷

Durant els anys següents es van anar dictant també altres sentències judicials que restringien l'aplicació de la Carta de la llengua francesa.

Casos Singer i Brown et al. (Tribunal Suprem, desembre de 1988): Quebec no pot imposar l'unilingüisme francès en la retolació comercial perquè el Tribunal reconeix que el discurs comercial gaudeix de llibertat d'expressió.

Casos Collin-Durand i Trutschmann (Tribunal Superior, març de 1995): La Llei 86, en les seves condicions d'accés a l'escola anglesa exigia que una persona que hagués anat a una institució no subvencionada hagués rebut la major part de l'ensenyament en anglès per poder ser admesa en una escola anglesa privada subvencionada o en el sistema anglès públic. Aquesta restricció es va considerar incompatible amb la Carta canadenc dels drets i llibertats de 1982, que no preveu cap restricció d'aquesta mena.

El comentari següent, que només es refereix al darrer cas, també pot servir perfectament per cloure el conjunt d'aquesta secció:

«La sentència Hessler és una prova suplementària de la incapacitat creixent de Quebec d'elegir lliurement en alguns camps de la seva [competència]. És clar que la Carta de Trudeau ha reduït el marge de maniobra de Quebec pel que fa a l'adopció de mesures racionals en la seva política lingüística.»¹⁸

b) *Modificacions legislatives*

Abans de la Llei 22 de 1974, el Reglament 683, d'abril de 1967, del Ministeri d'Agricultura (sobre els productes alimentaris i agrícoles), havia fet obligatòria la presència del francès en els embalatges. L'aplicació d'aquest

17. CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE, *op. cit.*, p. 10.

18. Vegeu Josée LEGAULT, «Le Québec n'est plus maître chez lui. La loi 101 mord de nouveau la poussière», *Le Devoir*, 8 d'abril de 1995, p. A-13.

Reglament era molt eficaç perquè els enquestadors podien confiscar els productes que infringien la norma —i també perquè qualsevol ciutadà, en virtut de la Llei de procediments sumaris, de l'11 de desembre de 1970, podia iniciar accions i obtenir la meitat de les multes imposades als infractors.¹⁹ Aquest poder de confiscar va desaparèixer amb la Llei 22 (igual que la possibilitat que els mateixos ciutadans iniciessin accions); això explica en bona mesura perquè actualment és més difícil fer respectar la presència del francès en l'etiquetatge.

El que queda d'aquesta secció es dedicarà a l'evolució legislativa de la Carta de la llengua francesa.

En diverses ocasions, la Carta de la llengua francesa ha estat modificada pel legislador. Aquí farem un resum de les principals modificacions. També esmentarem l'adopció d'altres lleis quan aquestes tenen un impacte clar sobre la política lingüística.

La Llei 101 va ser modificada per primera vegada l'any 1983 per la Llei 57. Les modificacions anaven destinades especialment a reconèixer l'aportació de la comunitat quebequesa de llengua anglesa (en el preàmbul de la Carta) i atenuar alguns elements percebuts per aquesta com a «irritants». Llavors la comunitat anglòfona va considerar «irritants» especialment cinc articles de la Carta: l'article relatiu a la retolació comercial, el que es referia a la llengua de les comunicacions escrites entre organismes de l'Administració en el cas que els organismes que es comuniquen són tots dos predominantment anglesos, les normes que regulen l'accés a l'escola anglesa, les proves de llengua obligatòries per poder exercir determinades professions i la qüestió de les «estades temporals» (és a dir, les persones que, no preveient establir-se definitivament a Quebec, gaudeixen del dret d'enviar els seus fills a l'escola anglesa). Aquestes demandes acompanyaven el que el Conseil de la langue française va anomenar «atacs contra la Llei 101 difosos per la premsa anglòfona a tot Canadà i els Estats Units».²⁰

La Llei 57 constitueix per diversos motius una gran refosa de la Carta de la llengua francesa: modificació del preàmbul i de 49 articles, derogació d'un article i addició d'un altre. En el marc d'aquest balanç sociolingüístic, convé recordar especialment els canvis següents: determinats organismes (els que es reconeixen en virtut de l'article 113f) no estan obligats a emprar

19. La multa imposada a una societat podia arribar als 1.000 \$, 5.000\$ si es reincidia en els dos anys següents.

20. CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE, *Avis du Conseil de la langue française au ministre responsable de la Charte de la langue française sur la Loi 101 et l'avenir de la langue française au Québec* (Notes et documents, 37), p. 40.

el francès en algunes de les seves comunicacions; l'Office de la langue française pot aprovar un reglament que permeti que la retolació es faci únicament en una llengua diferent al francès; l'ús dels termes normalitzats per l'Office de la langue française deixa de ser obligatori en la retolació pública en general i ho és únicament en la retolació de l'Administració; les regles especials que s'apliquen a la francesització de les seues socials s'amplien als centres de recerca.

La Llei 57 flexibilitzava també les disposicions que regien les proves de llengua. A partir de llavors, ja no haurien de passar cap prova de llengua les persones que havien aprovat els exàmens de francès llengua materna de quart o cinquè de secundària (a la pràctica, això anava dirigit als no francòfons matriculats en un programa d'immersió en llengua francesa) i, a partir del curs escolar 1985-1986, totes les persones que obtinguessin un certificat d'estudis secundaris (fins i tot les que no havien seguit a temps complet els tres anys d'ensenyament en llengua francesa que s'exigien prèviament). Aquestes mesures van fer que, gradualment, els alumnes que volien aprendre una professió l'exercici de la qual estava controlat per un col·legi professional no haguessin de sotmetre's ja a les proves de llengua. Aquests canvis es justificaven argumentant que l'ensenyament del francès hauria millorat prou en el sistema escolar anglès. Tot i així, uns anys més tard, l'informe Chambers deplorava les llacunes en l'ensenyament del francès a les escoles angleses.²¹

Amb l'adopció de la Llei 57, amb les mateixes paraules d'un antic president de la Comissió de protecció de la llengua francesa, «l'abast dels articles 2 i 4 del capítol II de la Carta de la llengua francesa, Els drets lingüístics fonamentals, ha estat considerablement reduït». Gaston Cholette continuava parlant de les «restriccions que la Llei que modifica la Carta de la llengua francesa ha aportat a determinats drets lingüístics fonamentals que afecten els consumidors i els treballadors, drets als quals l'opinió popular conferia gairebé un caràcter absolut.»²²

Modificant substancialment la Carta de la llengua francesa l'any 1983, el Govern de Quebec volia fer mostra d'obertura cap a les reivindicacions de la comunitat de llengua anglesa. Però els anglòfons no van quedar satisfets amb les solucions ofertes pel Govern i fins i tot van presentar reivindicacions noves. Per explicar aquest fenomen el polític Léon Dion va re-

21. TASK FORCE ON ENGLISH EDUCATION, *Report to the Minister of Education of Quebec*, s.l., gener de 1992, p. 27: «L'ensenyament del francès s'ha d'organitzar millor i ha d'estar més reconegut.»

22. GASTON CHOLETTE, «Rapport moral...», *op.cit.*, p. 9.

córrer, alguns anys més tard, a allò que ell anomena «la teoria de les esperes creixents»²³ que volen que les concessions «decupliqui[n] les esperes de la comunitat anglòfona».²⁴

La Llei 58, de juny de 1986, va «amnistiar» els milers d'alumnes al·lòfons matriculats il·legalment a la xarxa escolar de llengua anglesa. Preveu mesures molt severes per evitar que es perpetui la violació de la Llei, però al mateix temps ofereix també la transmissió als descendents dels il·legals del dret d'assistir a l'escola anglesa.

La Llei 142, de desembre de 1986, garanteix a la minoria anglòfona serveis socials i de salut en la seva llengua a part de les institucions gestionades per la comunitat anglòfona:

«La Llei 142, pel fet de preveure serveis en llengua anglesa a les institucions no anglòfones, és un pas important cap a una “reblingüització” de determinats serveis governamentals. Des d'ara qualsevol persona que demani aquests serveis en anglès, tant si es diu McKenna com si es diu Lopez, hi té dret. Per als immigrants —que continuen essent encara el cavall de batalla en la lluita anglòfons-francòfons— el missatge és més clar que mai: serveis governamentals tan importants com la salut o la xarxa social són disponibles en anglès fins i tot fora de les institucions de la minoria. La Llei 142 significa, doncs, que el bilingüisme sobrepassa de bon tros el camp tancat de les institucions anglòfones.»²⁵

En virtut d'aquesta Llei, 254 establiments van quedar obligats a oferir els seus serveis en anglès.²⁶ Des del punt de vista de la llengua dels serveis, és important remarcar que la Llei 101 atorga drets²⁷ (en els seus articles

23. Michel VENNE, «Le projet de loi 86 est un *signal dangereux* pour le français. Léon Dion croit même que c'est le statut des *parlants français* qui peut être affaibli», *Le Devoir*, 2 de juny de 1993, p. A-4.

24. Denis LESSARD, «Une brèche qui risque d'en entraîner d'autres-Léon Dion», *La Presse*, 2 de juny de 1993, p. B-5.

25. Josée LEGAULT, *L'invention d'une minorité: les Anglo-Québécois*, s.l., Boréal, 1992, p. 127.

26. Xifra donada per Josée LEGAULT, *loc. cit.* Segons el Ministeri de Salut i Serveis Socials, en un informe (no publicat) titulat *Serveis de salut et services sociaux de langue anglaise* (22 d'octubre de 1990), sobre un total de 858 establiments, 249 estan obligats a oferir els seus serveis en anglès —és a dir, un 29% de la xarxa.

27. Aquests drets, per tal de poder ser exercits, poden fins i tot anar acompanyats de complicacions habitualment desconeegudes pels interessats, per exemple l'haver de fer una demanda prèvia per obtenir un certificat mèdic en francès. Com si obtenir un document oficial en la llengua oficial del país no hagués de ser una cosa natural...

anomenats declaratius), mentre que la Llei 142 crea obligacions a les autoritats que ofereixen els serveis. De fet, la Llei 142 atorga drets a la llengua anglesa més que no pas a la comunitat anglòfona: gràcies a aquesta Llei tant els francòfons com els allòfons poden reivindicar també serveis en anglès. D'altra banda, la Llei 142 posteriorment es va integrar a la Llei 120: l'article 15 precisa que «qualsevol persona d'expressió anglesa té el dret de rebre en llengua anglesa els serveis de salut i serveis socials» (tenint en compte la diversitat d'organització i de recursos dels establiments); l'article 348 assenyalava les condicions d'elaboració, en les administracions regionals, dels programes d'accés destinats a les persones d'expressió anglesa; l'article 508 imposa al Govern el deure de «designar entre els establiments reconeguts en virtut del paràgraf f de l'article 113 de la Carta de la llengua francesa aquells que tinguin l'obligació d'oferir a les persones d'expressió anglesa els serveis de salut i serveis socials en llengua anglesa».

La Llei 178 de desembre de 1988 es va adoptar després de la decisió del Tribunal Suprem de Canadà que declarava que les disposicions relatives a la retolació pública són incompatibles amb la garantia de llibertat d'expressió continguda a la Carta canadenc de drets i llibertats i a la Carta dels drets i llibertats de la persona de Quebec. Permetia la retolació bilingüe a l'interior dels comerços però no a l'exterior; per impedir que aquesta restricció fos anul·lada immediatament pels tribunals, el Govern quebequès va recórrer contra la clàusula derogatòria continguda a la Carta de drets i llibertats de Canadà. La moratòria introduïda pel recurs contra la clàusula, no obstant això, va finalitzar el desembre de 1993, moment en què el Govern va fer adoptar noves modificacions a la Carta de la llengua francesa conegudes amb el nom de Llei 86.

La fi del període de cinc anys cobert per la clàusula derogatòria de la Constitució canadenc va servir de justificació per proposar el desembre de 1993 noves modificacions que depassaven la qüestió de la retolació, únic aspecte cobert per la protecció de la clàusula derogatòria. Aquestes modificacions, que van tocar molts aspectes de la Carta de la llengua francesa, s'han conegut amb el nom de Llei 86; en total, 33 articles van ser derogats, 35 van ser canviats, 43 van ser modificats i set es van afegir. El bilingüisme tornava a ser permès en la retolació comercial, a condició que el francès ocupés un lloc *clarament predominant*. La nova Llei incloïa també a la Carta de la llengua francesa els criteris d'admissió a l'escola anglesa continguts a la Constitució de 1982; recordarem que el Tribunal Suprem de Canadà havia declarat expressament que aquests criteris de la Llei *constitucional* de 1982 tenien per objectiu oposar-se a determinades disposicions de la Llei 101. Per aquest motiu l'Assemblea nacional havia de ratifi-

car una secció de la Llei constitucional de 1982 que, malgrat tot, encara no ha estat ratificada a Quebec —cosa que no deixa de ser curiosa. A més, hi ha un punt que no va atreure de cap manera l'atenció dels comentaristes i que constitueix un retrocés seriós: la nova redacció de l'article 16 aboleix una mesura de promoció del francès que Robert Bourassa havia fet adoptar des de la seva arribada al poder el 1970. La directriu d'aleshores preveia que l'Estat quebequès es comunicaria en francès amb les persones morals establertes a Quebec.²⁸ Les noves regles establertes el 1993 ofereixen una vegada més a l'Administració pública la possibilitat de mantenir una correspondència bilingüe amb les empreses; *es tracta d'un retorn a la situació que prevalia abans de 1970*; a més és un missatge com a mínim contradictori que s'envia així a les empreses que, d'altra banda, s'està intentant que es francesitzin. També significa un distanciament més gran de la política definida en el llibre blanc de 1977:

«Els individus podran continuar adreçant-se a l'Administració en anglès i rebent una resposta en aquesta llengua; però en el cas de les persones morals, la situació serà diferent: a mesura que els programes de francesització s'aniran posant en marxa, totes les comunicacions es faran en francès.»²⁹

Com un símbol més del retorn al bilingüisme institucional, les versions francesa i anglesa de les lleis i reglaments tindran el mateix valor mentre que una modificació feta a la Carta de la llengua francesa el desembre de 1979 havia previst que en cas de divergència dels textos anglès i francès prevaldria la versió francesa.³⁰

La Llei 86 introdueix també dues noves mesures favorables a la promoció del francès: la informàtica s'afegeix als elements que defineixen el programa de francesització de les empreses, i les empreses que han obtingut el certificat de francesització han d'escriure un informe cada tres anys sobre l'evolució del seu ús del francès.

A tall d'avaluació, n'hi haurà prou amb dues citacions. La primera fa referència a un incident produït durant una reunió d'Alliance-Québec poc

28. «Directive administrative concernant la langue française», 4 de novembre de 1970, text a Gaston CHOLETTE, *L'Office de la langue française de 1961 à 1974. Regard et témoignage*, Quebec, Institut québécois de recherche sur la culture i Office de la langue française, 1993, p. 444.

29. Govern de Quebec, *La politique québécoise de la langue française*, Quebec, Éditeur officiel, març de 1977, p. 50.

30. Es tractava d'un retorn a la *Llei Duplessis*; adoptada l'any 1937, va ser derogada l'any següent.

temps després de l'adopció de la Llei 86. Una jove anglòfona va atacar llavors el president de l'organisme, acusant-lo «d'arronsar-se davant els nacionalistes francòfons»:

«El senyor Keaton és va ofendre enormement i la rèplica va sortir del fons de l'ànima: "Els hem vençut i vostè ni se n'adona".»

«El senyor Keaton tenia tota la raó: amb el projecte de Llei 86, el que triomfa davant la concepció nacionalista d'un Quebec francès és la concepció d'un Quebec bilingüe defensada per Alliance-Québec des de la seva creació l'any 1982.»³¹

La segona citació prové del director general de l'antic *Centre de linguistique de l'entreprise*, per al qual la desaparició del seu organisme es deu al fet que la Llei 86 envia «un missatge extremadament reductor a tots els àmbits pel que fa a la importància del francès com a llengua de treball a Quebec».³²

Abans d'acabar aquesta secció, no podem deixar d'esmentar que una Llei no directament lingüística ha reforçat durant aquests últims anys la presència del francès com a mínim en un àmbit. Es tracta de la nova Llei sobre el cinema, el projecte de la qual fou presentat per Clément Richard i les darreres disposicions de la qual van poder ser adoptades per l'Assemblea nacional després d'unes quantes peripècies gràcies a Lisa Bacon. Aquesta Llei permet durant 45 dies la projecció únicament en anglès d'una pel·lícula nova; després d'aquest període hi ha l'obligació d'oferir-ne la versió en francès (doblada o subtitulada) si es vol continuar projectant la versió anglesa. Aquesta Llei té per objectiu contrarestar un fenomen aparegut en els anys 80: l'augment cada vegada més notori del nombre de projeccions de pel·lícules en llengua anglesa.³³

c) *Del bizantinisme considerat com una de les belles arts o quan Ubu troba Kafka: la noció de «predomini clar»*³⁴

Per donar a conèixer les subtileses de la reglamentació en matèria de llengua de retolació que es va adoptar amb la refosa aportada el 1993 a la

31. Michel DAVID, «L'appétit vient en mangeant», *Le Soleil*, 1 de juny de 1993, p. A-10.

32. Gilles NORMAND, «L'effet démobilisateur de la loi 86 vient à bout du Centre linguistique de l'entreprise», *La Presse*, 14 d'abril de 1994, p. B-1.

33. Vegeu el requadre de J. MAURAI, «L'expérience québécoise d'aménagement linguistique», *op. cit.*, p. 391.

34. *En francès «nette prédominance»* (n. de la t.).

Carta de la llengua francesa, cal fer intervenir almenys cinc nocions diferents. Són comprensibles les dificultats que pot suscitar l'aplicació d'una reglamentació que fila tan prim. Vegem a continuació les cinc nocions aplicables a la retolació:

1. *Predomini clar*, en el cas de la retolació comercial.
2. *Equivalència*; el francès és obligatori, es permet una altra llengua (per exemple retolació de museus i llocs turístics, senyalització viària —on malgrat tot l'unilingüisme continua essent la norma general—, salut i seguretat públiques).
3. *Predomini* (predomini simple), únicament en el cas de la retolació de l'Administració —llevat dels casos en què els rètols se situen en una zona a 15 quilòmetres de la frontera i quan es tracta «d'activitats de naturalesa semblant a les de les empreses comercials.»³⁵
4. *Només francès* (tanques publicitàries de 16 m² o més, retolació de les parades d'autobusos i dels transports en general, senyalització viària —amb la possibilitat de l'excepció citada més amunt—, retolació de l'Administració —amb possibilitat d'excepció a favor del *predomini clar* quan l'Administració porti a terme activitats comercials, per exemple la *Société des alcools*).
5. *Només una altra llengua*, sense obligació d'usar el francès (per exemple retolació de congressos, fires i col·loquis per a públics especialitzats, missatges religiosos, polítics i humanitaris).

La noció de *predomini clar* va sorgir de la Sentència del Tribunal Suprem de Canadà, de desembre de 1988:

«Mentre que exigir que la llengua francesa predomini, fins i tot de manera clara, en els rètols i els senyals seria proporcional a l'objectiu de promoció i de preservació d'una *cara lingüística* francesa a Quebec i, consegüentment, estaria justificat en virtut de les Cartes quebequesa i canadenca, l'obligació d'usar exclusivament el francès no ha estat justificada.»³⁶

La definició de la noció de *predomini clar* ha implicat esforços d'imaginació lloables, tal com es pot observar llegint un fragment del reglament que la defineix:

35. *Règlement sur l'affichage de l'Administration* (c.[C-11, r.0.01]).

36. Tribunal Suprem de Canadà, *Le Procureur général du Québec c. La Chaussure Brown's Inc. et al.*, p. 75.

Reglament que precisa l'abast de l'expressió «de manera clarament predominant» per a l'aplicació de la Carta de la llengua francesa (c.[C-11, r.10.2])

«1. En la retolació de l'Administració i en la retolació pública i la publicitat comercial redactades alhora en francès i en una altra llengua, el francès apareix de manera clarament predominant quan el text en francès té un impacte visual molt més important que el text en l'altra llengua.

»2. Quan els textos redactats alhora en francès i en una altra llengua estan en un mateix rètol, el text en francès té un impacte visual molt més important si es donen les condicions següents:

1^a L'espai dedicat al text en francès és com a mínim dues vegades més gran que el dedicat al text escrit en l'altra llengua;

2ª Els caràcters emprats en el text en francès són com a mínim dues vegades més grans que els del text escrit en l'altra llengua;

3ª Les altres característiques d'aquesta retolació no redueixen l'impacte visual del text redactat en francès.

»3. Quan els textos redactats alhora en francès i en una altra llengua estan en rètols diferents de dimensions iguals, el text en francès té un impacte visual molt més important si es donen les condicions següents:

1ª Els rètols amb el text en francès són com a mínim dues vegades més nombrosos que els del text escrit en l'altra llengua;

2ª Els caràcters emprats en el text en francès són com a mínim igual de grans que els emprats en el text escrit en l'altra llengua;

3ª Les altres característiques d'aquesta retolació no redueixen l'impacte visual del text redactat en francès.

»4. Quan els textos redactats alhora en francès i en una altra llengua estan en rètols diferents de dimensions diferents, el text en francès té un impacte visual molt més important si es donen les condicions següents:

1ª Els rètols amb el text en francès són com a mínim igual de nombrosos que els del text escrit en l'altra llengua;

2ª Els rètols amb el text en francès són com a mínim dues vegades més grans que els del text escrit en l'altra llengua;

3ª Els caràcters emprats en el text en francès són com a mínim dues vegades més grans que els emprats en el text escrit en l'altra llengua;

4ª Les altres característiques d'aquesta retolació no redueixen l'impacte visual del text redactat en francès.»

El reglament resulta molt difícil d'aplicar —i encara més perquè conté múltiples excepcions.³⁷ Pocs són els comerciants que poden aplicar-lo sense demanar ajuda al personal de l'*Office de la langue française*.

En un apartat posterior tindrem ocasió de tornar a la noció de *predomini clar* quan analitzem les seves relacions amb la noció de *llengua comuna*.

d) *Pràctiques administratives contradictòries amb els objectius inicials de la planificació lingüística*

Com que aquest aspecte s'ha de tractar més a fons en un altre informe, només il·lustrarem aquesta afirmació amb cinc exemples.

El desenvolupament de les noves tecnologies ha implicat, gairebé en tots els serveis governamentals, la generalització del recurs als serveis telefònics automàtics. Doncs bé, la majoria de vegades aquests serveis telefònics són sistemàticament bilingües i, des de l'inici del missatge, anuncien que és possible «saltar-se» el francès prement un o altre botó. Quan estan avariats fins i tot es pot donar el cas que el missatge que se senti primer sigui l'anglès. En un Estat que vol fer del francès la llengua comuna com a mínim es podria esperar que el missatge es pronunciés tot sencer en francès abans de repetir-lo en una altra llengua.

El segon exemple és una mica més antic. En el seu informe anual de 1984-1985 la Comissió de protecció de la llengua francesa va amonestar el Servei de Compres del Govern de Quebec:

«Tenint en compte l'obligació de l'Administració de respectar estrictament les lleis votades per l'Assemblea nacional, i tenint en compte la política governamental de centralitzar les seves compres, el Servei de compres constitueix d'alguna manera la punta de llança de l'aplicació de la *Carta de la llengua francesa* en matèria de proveïment dels ministeris i organismes. Per això la Comissió deplora que el Servei no exigeixi amb més rigor el respecte integral de la Carta de la llengua francesa als seus proveïdors.»³⁸

El tercer exemple no afecta directament l'Administració pública, ja que tracta de la Universitat de Montreal, a la qual els sindicats retreuen que

37. Només cal llegir els titulars dels diaris: «Ryan multiplica les derogacions al *clar predomini* del francès» (*La Presse*, 15 de juny de 1993, p. A-21); «Retolació en francès: Ryan hi posa una llarga llista d'excepcions» (*Le Soleil*, 15 de juny de 1993, p. A-5).

38. Comissió de protecció de la llengua francesa, *Rapport d'activité 1984-1985*, p. 49.

exigeix cada vegada més el coneixement de l'anglès en la contractació del personal de manteniment: l'any 1991, el 13% dels llocs de treball ofertats exigien el coneixement de l'anglès, però l'any següent aquesta proporció va augmentar fins a un 28%.³⁹ Fins i tot s'ha argumentat que en determinats laboratoris la llengua de treball havia esdevingut l'anglès,⁴⁰ que es donaven cursos en anglès i que fins i tot els treballs s'havien de redactar en aquesta llengua.⁴¹ Les universitats no estan sotmeses a la Carta de la llengua francesa i, segurament, no han d'elaborar anàlisis lingüístiques ni constituir comitès de francesització.

El quart cas fa referència a les repercussions lingüístiques del trasllat projectat de l'*Hôtel-Dieu* de Montreal. Quan es va concebre el projecte de traslladar-lo cap a Rivière-des-Prairies, ningú no va pensar, en aquell moment, a preparar una *avaluació d'impacte lingüístic* de la mateixa manera que avui ha esdevingut gairebé automàtic elaborar una avaluació d'impacte ambiental per a qualsevol projecte d'enginyeria. S'ha considerat que aquest trasllat hauria significat «l'extirpació, l'eclipsi total de les institucions franceses» del cor de la ciutat.⁴²

Finalment, entre els senyals ambigus que s'han llançat aquests darrers anys sobre la promoció del fet francès no podríem passar per alt la subvenció atorgada pel Ministeri de Justícia a Alliance-Québec per tal que aquesta associació pogués impugnar determinades disposicions de la Llei 101 davant el Tribunal Suprem.

Els exemples anteriors mostren clarament que una política lingüística pot veure els seus efectes positius minvats o fins i tot anihilats per manca de coordinació administrativa.

39. François BERGER, «L'usage de l'anglais est en nette progression à l'Université de Montréal», *La Presse*, 26 de febrer de 1993. L'Administració de la universitat, certament, va posar en dubte les xifres avançades pel sindicat de treballadors de manteniment. Vegeu també Jean DION, «L'Université de Montréal de plus en plus bilingue», *Le Devoir*, 26 de febrer de 1993.

40. Michel MOISAN, «Pour une charte de la langue française à l'U de M?», *L'Action nationale* LXXXV, 5, maig de 1995, p. 795.

41. François BERGER, «L'usage de l'anglais est en nette progression à l'Université de Montréal», *La Presse*, 26 de febrer de 1993; Jean DION, «L'Université de Montréal de plus en plus bilingue», *Le Devoir*, 26 de febrer de 1993.

42. Michel BERGERON, «Les périls de la réforme Côté: en vertu de la loi 120, l'Université de Montréal perdra tous ses hôpitaux universitaires en centre-ville; c'est l'éviction, l'éclipse totale des institutions de langue française», *Le Devoir*, 18 de desembre de 1992. Vegeu també Gilles RHÉAUME, «Du centre-ville à Rivière-des-Prairies: l'impact socio-lingüístic d'une relocalisation», *Le Devoir*, 12 de gener de 1993; Michel BERGERON, «Haro sur le déménagement de l'Hôtel-Dieu; le ministre de la Santé ne connaît ni les hôpitaux ni la géographie de Montréal», *Le Devoir*, 12 de gener de 1993.

e) *Una feblesa congènita de la Llei 101*

Des de la seva adopció l'any 1977, s'ha fet valer diverses vegades que la Carta de la llengua francesa no tenia dents. Es feia referència sobretot, d'una banda, al fet que no és cap Llei d'ordre públic⁴³ i, d'altra banda, al seu estil de redacció, *a la francesa*, que algú considera poc adaptat al nostre sistema jurídic sortit d'un mestissatge entre la tradició civilista i la *common law*. L'antic president de la Comissió de protecció de la llengua francesa, Gaston Cholette, exposava la problemàtica en aquests termes:

«La Carta de la llengua francesa és una Llei penal. És conegut que el dret penal, a Quebec i al Canadà, igual com en tots els països anglosaxons, és essencialment d'inspiració i de tradició britàniques. Els tribunals d'aquí interpreten sistemàticament les lleis penals segons l'esperit britànic. La Carta de la llengua francesa, en canvi, ha estat escrita en un estil legislatiu a la francesa. Així s'expliquen, en part, algunes dificultats [...]»⁴⁴

Per cloure aquest apartat, només volem recordar les reflexions del *Conseil de la langue française* l'any 1983, que constitueixen una visió moderada de la qüestió:

«No prendrem part en un debat d'especialistes en dret. És cert que es poden trobar deficiències a la Llei 101, però això no succeeix només en aquesta llei. Demaneu a uns quants jurilingüistes que reescriguin dues o tres lleis quebequeses: els suggeriments de textos nous seran molt abundants i, uns quants anys després, ja hi tornarem a ser: tornarà a succeir el mateix! El retret que se li podria fer a la Llei 101 és que no ho diu tot, no és cap Llei sobrecarregada. Estem més aviat habituats a les lleis sortides de la tradició del *common law*: extremadament precises, que enumeren totes les parts d'un tot, mesuren totes les distàncies, donen tots els detalls, assenyalen amb el dit el culpable!... Aquest estil, en una Llei sobre la llengua, li donaria sens dubte més *dents*, però la tornaria segurament massa minuciosa. És això, el que volem? Ens retrauran: "Si la Llei no és extremadament precisa, obre la porta a l'arbitrarietat". Segons el nostre parer, això és mesurar la llengua de la mateixa manera que es mesura un terreny. Si intentem definir amb la màxima precisió i el rigor més gran les obligacions

43. Com la *Llei Toubon* a França. Notem que, encara que fos una llei d'ordre públic, la *Carta de la llengua francesa*, en la situació actual quedaria subordinada a la Constitució canadenca.

44. Gaston CHOLETTE, «Rapport moral ...», *op. cit.*, p. 10.

lingüístiques exigides per la llei, ens adonarem que continua deixant la porta oberta a la discreció. Perquè per aplicar una legislació lingüística el que cal en primer lloc no és un regle per mesurar, sinó un esperit.»⁴⁵

f) *Evolució de la política lingüística: cap reformulació*

D'ençà del llibre blanc de 1977 no hi ha hagut cap reformulació oficial de la política lingüística de Quebec. Però s'han enviat missatges contradictoris. D'una banda, el Govern ha fet mostra d'una preocupació per la promoció del francès en els entorns laborals creant un fons de suport als sindicats per tal de facilitar la participació dels treballadors als comitès de francesització.

Però també hi ha hagut missatges en el sentit contrari. L'*amnistia* atorgada als alumnes que freqüentaven il·legalment l'escola anglesa ha fet creure en determinats entorns que es podia infringir la Carta gairebé impunement; no obstant això, les mesures força estrictes que acompanyaven aquesta amnistia, destinades a evitar la repetició d'aquests actes de desobediència civil, van poder atenuar el seu impacte negatiu. Mentre n'hi hauria hagut prou reconeixent els estudis d'aquests infants i atorgant-los el diploma final dels estudis secundaris per no penalitzar-los per les decisions preses pels pares, no deixa de ser curiós que es decidís que a més poguessin transmetre als seus descendents el dret —adquirit il·legalment— d'assistir a l'escola anglesa. En aquest cas, per força cal reconèixer que la desobediència ha estat premiada.

També cal recordar que la Llei 86 constitueix o, en tot cas, ha estat molt sovint interpretada com un retorn al bilingüisme institucional.

Aquests darrers anys —si exceptuem l'any 1995—, el missatge més clar de promoció del francès, tot i que encara estigués impregnat d'una certa dosi d'ambigüitat, ha vingut de l'Enunciat de política en matèria d'integració i d'integració. Aquest enunciat ha estat innovador introduint la noció de *contracte moral* que uneix el nou arribat a la terra que l'acull. Entre els elements que constitueixen el contracte moral, hi ha en primer lloc la llengua francesa: els immigrants són convidats a respectar el principi que

45. CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE, *Avis du Conseil de la langue française au ministre responsable de la Charte de la langue française sur la Loi 101 et l'avenir de la langue française au Québec*, (Notes et documents, 37), p. 42-43.

diu que Quebec és «una societat que té el francès com a llengua comuna de la vida pública».⁴⁶ Lamentablement, aquest principi queda una mica contrarestat, i fins i tot contradit, per una nota a peu de pàgina:

«Malgrat tot, és probable —i al capdavant comprensible— que alguns d'aquests immigrants continuïn privilegiant la integració a la comunitat anglòfona, sobretot la primera generació. A conseqüència d'això, l'impacte de l'assistència dels seus fills a l'escola francesa hauria d'afavorir la seva integració progressiva a la comunitat francòfona. El Govern reconeix, doncs, el paper que han de jugar determinades institucions anglòfones — especialment les de la xarxa de salut i els serveis socials— en la integració d'una part dels nou arribats i en el suport a la plena participació dels quebequesos de les comunitats culturals més antigues que han acollit en el passat. Per això, encara que es doni prioritat a l'adaptació a la realitat pluralista de les institucions francòfones on la distància que s'ha de recórrer és més important, el Govern donarà suport igualment a les institucions anglòfones en el marc de la seva política d'integració.»⁴⁷

g) *Conclusió: calen noves mesures de promoció del francès per compensar l'erosió soferta per la Carta al cap dels anys?*

No respondrem aquesta qüestió; només cal que recordem alguns fets que ja s'han esmentat anteriorment i que n'afegim alguns de nous, deixant que cadascú elabori la seva pròpia opinió —i encara més pel fet que les condicions que envolten la redacció d'aquest informe no ens permeten abordar tots els punts que caldria analitzar en aquestes circumstàncies.

En primer lloc, hem de constatar un cert afebliment de la planificació lingüística, principalment perquè sembla que s'hagin perdut de vista els objectius inicials. D'això se'n desprenen, sobretot, però no exclusivament, pràctiques administratives que es contradiuen amb els enunciats inicials de la política lingüística. Això indica una manca de visió de conjunt, de coordinació.

En segon lloc, cal recordar que una gran proporció de treballadors no ha estat mai sotmesa a la Llei 101; aquesta massa de treballadors ja s'havia estimat en el passat en prop d'un terç de la mà d'obra (prop d'un milió de

46. GOVERN DE QUEBEC, *Au Québec pour bâtir ensemble. Énoncé de politique en matière d'immigration et d'intégration*, Quebec, 1990, p. 15.

47. GOVERN DE QUEBEC, *op. cit.*, p. 14.

treballadors d'un total de 2,8 milions).⁴⁸ En aquest grup es troben els empleats d'empreses de competència federal (com els bancs *a carta*, les societats de transport interprovincial, ...), les societats *de la Corona* i les empreses de més de 50 treballadors. També formen part d'aquest grup els treballadors no sindicats perquè els és molt més difícil fer respectar els seus drets lingüístics fonamentals reconeguts a la Carta de la llengua francesa, ja que aquests articles són en primer lloc articles declaratius; aquests treballadors es troben sovint en les empreses de menys de 50 treballadors.⁴⁹

A més, sectors sencers continuen funcionant de manera bilingüe. Un informe recent del Col·legi d'Advocats de Montreal revelava que els tribunals a Montreal són completament bilingües. L'informe de l'antic jutge president i degà del Col·legi d'Advocats de Montreal, Alan Gold, que precisava que la llarga tradició de bilingüisme de la justícia a Montreal no estava en perill immediat, remarcava que podria haver-hi disminució del bilingüisme a llarg termini. Per la seva banda, el president del Tribunal Superior, Lawrence Poitras, declarava en una entrevista a *Gazette*.⁵⁰

«Poitras va remarcar que prop d'una tercera part dels casos del Tribunal Superior al districte de Montreal es fan en anglès.

»“No conec ni un sol jutge que no pugui funcionar en les dues llengües”, va afegir.

»Els jutges dels tribunals de Quebec creien que hi havia un nombre “molt reduït” de ciutadans que tindrien dificultats si eren citats en anglès per parlar amb un testimoni o amb un advocat», afirmava l'informe.

En sentit invers, podem recordar que ha succeït que un justiciable francòfon tingui un judici en anglès perquè el jutge prefereix emprar la seva llengua en comptes de la del justiciable.

Un element important que afavoreix la posada en marxa d'una política lingüística —de fet, de qualsevol tipus de política—, és la voluntat política. Doncs bé, aquesta ha fluctuat des de l'adopció de la Carta de la llengua francesa. Sobre això, cal donar la raó a Stéphane Dion:

48. Segons l'anàlisi de Gaston CHOLETTE, vegeu el suplement de *La Presse* del 26 de gener de 1985, p. 5, i *Le Soleil* del 20 d'octubre de 1984.

49. Vegeu l'informe anual 1983-1984 de la Comissió de protecció de la llengua francesa, especialment les p. 11-18.

50. Tenint en compte la rapidesa amb què he hagut de preparar aquest informe, no m'ha estat possible llegir l'informe del degà. Em baso en un article d'Irwin BLOCK, «English in courts gets mixed review. Some tribunals are not equipped to serve anglophones: Gold». El títol no fa justícia al contingut de l'article.

«La francesització de les empreses a Quebec és, i continuarà essent, per sobre de tot, *un projecte que requereix una voluntat política forta* [la cursiva és meva]. Per tal que tingui èxit és necessària una aliança de deseiximent i energia, paciència i perseverança, flexibilitat i voluntat política.»⁵¹

3. REAVALUACIÓ DE LES HIPÒTESIS SOCIOLINGÜÍSTIQUES QUE SÓN A LA BASE DE LA LLEI 101

Algunes hipòtesis sociolingüístiques elaborades després dels treballs de la Comissió Gendron i que van servir de base per a la Llei 101 mereixen una avaluació. Algunes ja les he discutides en un article anterior.⁵² En aquest informe m'agradaria analitzar dues hipòtesis sociolingüístiques que s'han demostrat infundades.

El primer principi és el que podríem anomenar, de manera breu, el principi de *vessament terminològic*.⁵³

«Si les lleis lingüístiques d'entrada van imposar programes de francesització a les grans empreses, és perquè es creia que la seva francesització repercutiria en les empreses més petites, que la terminologia elaborada a les grans societats vessaria de forma natural cap a les altres i arribaria fins i tot al gran públic (a través dels catàlegs, per exemple). Es va pensar que com que les petites i mitjanes empreses (PIME) eren proveïdores de les més grans, les relacions comercials normals farien que la terminologia preparada per les grans societats s'imposés a les PIME per les lleis naturals del mercat. Fins i tot és a causa del postulat que la francesització de les grans empreses repercutiria en les més petites que la Llei obliga únicament les empreses de més de 50 treballadors a francesitzar-se. Avui hem de constatar que aquesta estratègia no ha estat plenament eficaç i que les grans empreses estan millor proveïdes de terminologia que les PIME. Malgrat això, aquestes darreres constitueixen el sector econòmic que s'expandeix més actualment i que crea més llocs de treball. Caldria doncs reavaluar tota

51. Stéphane DION, «Langue à l'ouvrage. Trois obstacles majeurs à la francisation des entreprises», *Le Devoir*, 29 de juny de 1993, p. A-7.

52. Jacques MAURIS, «L'aménagement linguistique au Québec et dans les pays de l'ancien empire soviétique», a P. MARTEL i J. MAURIS, *Langues et sociétés en contact. Mélanges en l'honneur de Jean-Claude Corbeil*, Tübingen, Niemeyer, 1994, p. 81-93.

53. En francès *déversement terminologique* (n. de la t.).

aquesta qüestió en funció de les PIME, la qual cosa permetria renovar l'estratègia de francesització tot tenint en compte les necessitats actuals de terminologia.»⁵⁴

El segon principi és el de la *francofonització* (article 141, 2). Els treballs de la Comissió Gendron havien permès constatar la segregació i l'estratificació socioeconòmica en el món del treball, l'especialització de tasques sobre una base etnolingüística i la sobrerrepresentació dels anglòfons als nivells superiors de les funcions administratives i tècniques.⁵⁵ D'aquest fet, entre d'altres, sorgia la recomanació següent:

«Recomanem al Govern que proposi a les empreses una política de francofonització que tingui per objectiu augmentar gradualment, amb una competència igual, la presència dels francòfons als nivells intermedis i superiors de la jerarquia administrativa fins a una taxa mitjana que en la majoria dels organismes s'aproximi sensiblement a la que trobem en la mà d'obra quebequesa [...]»⁵⁶

Cinc estudis elaborats en diversos anys (1974, 1976, 1983, 1987 i 1993, el darrer publicat l'any 1995) han intentat esbossar l'evolució de la presència francòfona entre els dirigents de les grans empreses. Una de les conclusions que se'n desprèn és que la presència de francòfons ha augmentat poc en les empreses de propietat anglòfona:

«[...] hi ha una determinada subrepresentació [*eufemisme?!*] dels francòfons en els nivells jeràrquics més elevats de les empreses anglòfones de 500 a 999 treballadors. En efecte, la presència francòfona és de 5,8% entre els presidents i directors generals, de 13,1% entre els membres dels consells d'administració i de 18,5% entre els alts dirigents.»⁵⁷

L'autor de l'estudi es va mostrar molt més clar en una entrevista atorgada a *La Presse*:

«La proporció de francòfons als càrrecs de dirigents de les empreses anglòfones “no ha sofert cap augment considerable entre 1976 i 1993”. En

54. CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE, *L'aménagement de la langue: Pour une description du français québécois*, Quebec, 1990, p. 16.

55. Informe de la Comissió Gendron, t. 1: *La langue de travail*, cap. 2.

56. *Op. cit.*, p. 166.

57. René CHAMPAGNE, *Évolution de la présence francophone parmi les hauts dirigeants des grandes entreprises québécoises entre 1976 et 1993*, s.l., Office de la langue française (Langues et sociétés, 35), p. 83.

relació amb la població quebequesa, es produeix clarament una subrepresentació dels francòfons en aquestes empreses “i podem preguntar-nos quan s’aconseguirà definitivament la igualtat”, indica l’autor en el seu informe [...]

»Al cap de 20 anys, la proporció de francòfons es manté encara en un 14% aproximadament en els consells d’administració d’aquestes empreses.

»[...] En les petites empreses anglòfones, els francòfons no hi són més representats que en les grans, indica el senyor M. Champagne.»⁵⁸

Caldrà, doncs, avaluar si el fracàs de determinades hipòtesis que són a la base de la política lingüística de Quebec és prou important per justificar una reorientació de la política i fins i tot l’adopció de nous mitjans de promoció del francès.

4. LA NOCIÓ DE LLENGUA COMUNA I LA QÜESTIÓ DE LA RETOLACIÓ

Anteriorment hem recordat que l’objectiu principal de la política lingüística de Quebec era fer del francès la llengua comuna de tots els quebequesos. El preàmbul de la Carta afegeix que aquest objectiu s’ha de perseguir amb un esperit d’obertura cap a la comunitat anglòfona, les comunitats culturals i les nacions autòctones. Per aquest motiu, per exemple, la Llei 101, des del seu redactat original, preveia excepcions a la regla de l’unilingüisme francès pel que fa a la retolació comercial.

En aquesta secció tornarem a la noció de llengua comuna per analitzar-la des del punt de vista de la retolació. Ens centrarem en dos casos concrets: la retolació comercial i la retolació de les mesures de seguretat.

a) *La retolació comercial*

Les modificacions fetes a la Carta de la llengua francesa permeten actualment el bilingüisme generalitzat, el trilingüisme, fins i tot el multilingüisme en la retolació comercial, sempre que el francès hi aparegui de manera clarament predominant.

S’ha d’admetre que, des d’un punt de vista històric, el problema havia

58. DENIS LESSARD, «Pas de percée des francophones dans les grandes entreprises anglophones», *La Presse*, 24 d’agost de 1995, p. B-1.

estat anteriorment l'unilingüisme anglès que imperava en la retolació a determinades parts de Quebec, especialment a Montreal; més recentment, s'ha qüestionat també el bilingüisme francès-anglès, objecte fins no fa gaire de reivindicacions nacionalistes. Però el bilingüisme francès-una altra llengua que no sigui l'anglès (francès-italià, francès-grec, etc.) mai no ha estat problemàtic.

La presència de llengües de les comunitats anomenades al·lòfones en el paisatge públic és una manifestació de la diversitat ètnica que constitueix Quebec. L'exigència que la retolació comercial en les llengües de les comunitats culturals vagi acompanyada d'una traducció al francès mostra el paper que aquesta darrera llengua ha de jugar com a llengua comuna de Quebec. En un missatge bilingüe japonès-francès, és el francès el que serveix de llengua comuna per al conjunt de la població quebequesa; tots els vianants d'origen no japonès que vegin un rètol així hauran de recórrer necessàriament al francès per entendre'l (exemple 1).⁵⁹

い
ん
や
LIBRAIRIE

Però si afegim a més de la traducció francesa una traducció anglesa, no sabem quina serà veritablement la llengua comuna (exemple 2).

と
こ
や
COIFFEUR
Barbershop

El missatge que enviem aleshores és com a mínim ambigu: quina és la llengua comuna? El francès? L'anglès? Estratègies de bilingüisme com la del *predomini clar* del francès no poden, a la pràctica, invertir una jerarquització de les llengües favorable a l'anglès; com a molt poden aportar matisos a aquest domini. En el fons, suposen una acceptació de la situació de domini de l'anglès, que intenten simplement planificar per fer-la més acceptable.⁶⁰

59. L'exemple japonès és una mica imaginari atès que aquesta llengua s'escriu amb una barreja de caràcters sil·làbics (*Kanas*) i de caràcters xinesos (*kanjis*). El tractament de text utilitzat no permet escriure en *kanjis*.

60. Sobre aquesta qüestió, vegeu Jacques MAURAIS, «L'unilinguisme peut-il se justifier?», *L'Action nationale* LXXXIV/5, maig de 1994, p. 665-678. L'editor, sense gaire encert, va abreujar el títol original que era: «L'unilinguisme de l'affichage commercial peut-il se justifier du point de vue de l'aménagement linguistique?». N'existeix una versió en català, «Es

Un cop acceptada aquesta anàlisi sociolingüística, la qüestió continua essent com es pot traduir en termes jurídics.

b) *La retolació dels consells de seguretat*

Els consells de seguretat poden estar escrits alhora en francès i en anglès (o en altres llengües), cosa ben normal (i desitjable, si no estigués permesa).

En la perspectiva de l'anàlisi que hem presentat, la generalització del bilingüisme francès-anglès en la retolació de les mesures de seguretat pot fer pensar que de fet hi ha dues llengües comunes en tot el territori de Quebec. Seria possible disminuir aquesta impressió fent obligatòria la presència de, com a mínim, una tercera llengua. Naturalment, de seguida es pensa en l'espanyol, la llengua d'un dels tres països signataris de l'ALENA. Però aquest tipus de retolació també s'ha d'adreçar als turistes. Amb aquest objectiu, seria desitjable tenir en compte el cas dels turistes que no poden llegir o que llegeixen amb dificultat l'alfabet en el qual s'escriuen el francès, l'anglès i l'espanyol. Pensem concretament en els turistes japonesos, cada vegada més nombrosos a Quebec. El multilingüisme d'aquest tipus de retolació, que probablement es farà sobretot en els indrets turístics, no vehicularà la idea que Quebec té dues llengües comunes (exemple 3).

DÉFENSE DE FUMER
NO SMOKING
NO FUMAR
あ ん じ ん
НЕ КУРИТЬ

La retolació només és un exemple entre d'altres. De la mateixa manera també ens podríem preguntar si el bilingüisme francès-anglès sistemàtic de tots els documents electorals, sigui quina sigui la regió, des del punt de vista cívic és una bona manera de transmetre el missatge que el francès és la llengua comuna dels quebequesos. Però a la vegada no hem d'oblidar que és normal que la comunitat anglòfona continuï veient la seva llengua en aquest tipus de documents. Es poden satisfer les exigències legítimes dels anglòfons sense generalitzar el bilingüisme en tot el territori quebequés?

---

pot justificar l'unilingüisme des del punt de vista de la normalització lingüística?», a *Revista de Llengua i Dret* (desembre de 1994), p. 135-144.

5. LA FRONTERA LINGÜÍSTICA DINS L'EMPRESA: DIGLÒSSIA O BILINGÜISME?

La Comissió Gendron havia parlat de la segregació i de l'estratificació dels treballadors segons la llengua, la conseqüència general de les quals era el predomini de l'anglès (excepte en alguns sectors com la funció pública o els serveis socials).⁶¹ Les lleis lingüístiques adoptades durant els anys 70 tenien per objectiu precisament fer desaparèixer aquesta jerarquització desfavorable per al francès. Doncs bé, l'any 1994, durant el congrés de l'ACFAS a la Universitat de Quebec, a Montreal, Christopher McAll constatava en la seva comunicació la sorprenent estabilitat de la frontera lingüística a l'interior de les empreses, malgrat els esforços que s'havien fet.

La pregunta que ens hem de fer ara és si aquest bilingüisme que es manté al llarg dels anys i la frontera del qual sembla immutable malgrat els esforços de la política lingüística no podria ser més aviat de tipus diglòssic.

Però abans de respondre aquesta qüestió, cal precisar què entenem per diglòssia, ja que la definició d'aquest terme, com d'altra banda la de molts altres termes de la sociolingüística, no troba sempre unanimitat. Prendrem una definició de tipus dinàmic, la de l'escola catalana de sociolingüística. La diglòssia és un tipus de bilingüisme social on les dues llengües en contacte mantenen una relació de desigualtat.⁶²

Durant molt temps ens hem preguntat si a Quebec hi havia diglòssia més que no pas simplement bilingüisme (encara que fos un bilingüisme de masses). Algú tendia a veure diglòssia en la relació de la varietat quebequesa de francès amb la varietat-mare europea, però no en la relació del francès amb l'anglès. Efectivament, si bé era veritat que el francès —els francòfons— ocupava sovint els nivells inferiors de la societat, no deixava de ser cert que el francès s'emprava també en àmbits de prestigi, l'Administració pública en els seus nivells més elevats, l'ensenyament superior, els mitjans de comunicació moderns, la religió, etc. Amb tot, el sentit comú permetia constatar que l'anglès tenia més prestigi que el francès. Si el problema de saber si hi havia diglòssia o no semblava irresoluble, era perquè estava mal plantejat. Si es fa intervenir la noció de *funcionaments diglòssics* proposada per Robert Lafont (sociolingüista occitanista de la Universitat de Montpeller) es pot trobar, malgrat tot, una solució satisfactòria: més que

61. Vegeu l'informe de la Comissió Gendron, t. 1: *La langue de travail*, p. 118 i següents.

62. Per a més detalls, vegeu Denise DAoust i Jacques MAURais, «L'aménagement linguistique», a J. MAURais, *Politique et aménagement linguistiques*, Quebec i París, Conseil de la langue française i Éditions Robert, 1987, p. 14-23.

assignar a cada llengua una funció, es considera que l'espai lingüístic està constituït per funcionaments diglòssics.⁶³ En el cas de Quebec, aleshores, es fa evident que no tot l'espai lingüístic està ocupat per aquests funcionaments diglòssics, ni de bon tros; però encara hi ha espais on aquests es manifesten. Lamentablement, a Quebec la qüestió mai no ha estat encara estudiada en aquests termes. Per això haurem de limitar-nos a fer indicacions molt generals i proposar pistes per a futures recerques. En el camp de la informàtica (sobretot l'autovia de la informació), pot ser que hi hagi símptomes d'aquesta jerarquització de les llengües: caldria que ens ho miréssim de més a prop. Alguns sectors de l'economia podrien també proporcionar arguments a favor d'aquesta hipòtesi: efectivament, alguns treballs de recerca publicats a l'inici dels anys 80 —que, per tant, ja comencen a ser una mica antics— van mostrar que en els sectors de l'economia quebequesa centrats en els mercats exteriors, el coneixement de l'anglès era més rendible i que en els càrrecs de dirigents d'aquests sectors els anglesos unilingües guanyaven més que els francòfons bilingües o que els anglòfons bilingües o unilingües. La mundialització de l'economia, de la qual es parla tant, hauria de significar per als sociolingüistes l'ocasió d'aprofundir aquesta problemàtica i determinar si s'ha de parlar de bilingüisme o de diglòssia.

Vegem, doncs, alguns exemples entre molts altres, d'aspectes sobre els quals caldria aprofundir la recerca.

6. LA RECERCA SOBRE PLANIFICACIÓ LINGÜÍSTICA: EL DESINTERÈS DE LES UNIVERSITATS QUEBEQUESES

Mentre preparava aquest informe vaig elaborar un inventari, per força breu a causa del curt termini establert, dels treballs universitaris dedicats a la planificació lingüística de Quebec.⁶⁴ Va ser impossible consultar-ho tot, se'm poden haver escapat títols importants. Malgrat tot, és molt versemblant que la conclusió que se'n desprèn reflecteixi fidelment la realitat, atès que aquesta es correspon amb la percepció d'un cert nombre d'especialistes consultats.

Els catàlegs de les biblioteques següents⁶⁵ van ser consultats per loca-

63. Vegeu Henri BOYER, *Langues en conflit. Études sociolinguistiques*, París, Éditions L'Harmattan (Logiques sociales), 1991, p. ex. p. 26.

64. Vull donar les gràcies a M. Donald Belley, documentalista del *Conseil de la langue française*, que ha efectuat recerques documentals en diferents bancs de dades.

65. Les úniques a les quals vam poder accedir per raons d'ordre tècnic.

litzar les tesis sobre planificació lingüística a Quebec: Universitat Laval, Universitat de Sherbrooke, Universitat de Montreal, Universitat de Quebec a Montreal i Universitat Concordia. També vam consultar el *Répertoire des mémoires et des thèses de l'Université du Québec (1968-1993)*.

En aquest darrer repertori, vam trobar nou tesis que tractaven el tema de la planificació lingüística de Quebec (vam excloure els treballs purament lingüístics o [micro]-sociolingüístics sobre el francès de Quebec). A la Universitat Laval, vam comptar únicament 13 tesis sobre la política lingüística de Quebec —vuit de les quals havien estat llegides en universitats de fora de Quebec (en altres indrets de Canadà o en altres països, els Estats Units, França i Alemanya).

Si el nombre de treballs de recerca sobre la situació del francès a Quebec pot semblar en conjunt molt elevat, és perquè sortosament organismes públics com l'*Office de la langue française*, el *Conseil de la langue française*, l'*Institut québécois de recherche sur la culture*, etc., han estat molt actius.

7. EL PAPER DE L'ESCOLA EN LA PLANIFICACIÓ LINGÜÍSTICA

És clar que l'escola pot jugar un paper fonamental en la planificació lingüística. Però de vegades existeix el risc de fer recaure damunt l'escola tot el pes de la planificació lingüística. Aquesta temptació pot ser encara més forta en la tradició francesa, on encara es manté el mite que va ser l'escola laica, pública i obligatòria de Jules Ferry que va francesitzar tots els infants que parlaven patuès de la França del segle XIX. Però també hi van intervenir altres factors, especialment la continuació per part de la República de la tasca de centralització de la monarquia; aquesta centralització es va traduir (i alhora va facilitar), durant el segle passat, en la millora dels mitjans de transport, la uniformització dels pesos i les mesures i la desaparició de peatges interiors. Un altre factor que no es pot negligir de cap manera va ser la introducció del servei militar obligatori.⁶⁶ El reclutament de joves provinents de tots els racons de França va contribuir en gran mesura a la imposició d'una llengua comuna; no és sorprenent, doncs, que per a molts autors la Primera Guerra Mundial és l'esdeveniment que va sentenciar a mort els patuessos, els dialectes i les llengües regionals de França. Una anècdota permetrà comprendre millor la importància d'aquest darrer factor.

66. Sobre això, vegeu per exemple Jacqueline PICOCHÉ i Christiane MARCHELLO-NIZIA, *Histoire de la langue française*, París, Nathan-Université, 3a edició revisada i corregida, 1994, o també R. BALIBAR i D. LAPORTE, *Le français national: politique et pratique de la langue française sous la Révolution*, París, Hachette, 1974.

En preguntar-li quines eren les causes de la poca vitalitat del basc a França comparada amb la situació d'aquesta llengua a Espanya, el primer director general de Política Lingüística d'Euskadi (País Basc espanyol) em va respondre: la diferència és que els bascos francesos van lluitar en tres guerres per defensar la República mentre que els bascos espanyols mai no han hagut de defensar l'Estat espanyol.⁶⁷

Joshua Fishman, en la seva anàlisi de la política lingüística d'Israel i d'Indonèsia, també conclou que l'escola no ha de ser l'únic agent d'implantació de la planificació lingüística:

«A Israel i a Indonèsia, on ha estat necessari planificar la llengua (l'hebreu modern i l'indonesi), inculcar-la a tota la població com a segona llengua i convertir-la després en llengua materna, l'escola té la fama d'haver jugat un paper molt important per tal d'assolir aquests objectius. Malgrat tot, res no demostra clarament que sigui a l'escola i no a d'altres mecanismes socials que s'hagi d'atribuir la major part de l'èxit. Efectivament, aquestes dues poblacions, després de la Segona Guerra Mundial, eren molt nombroses, desorganitzades i heterogènies en l'aspecte lingüístic i, per a un gran nombre de gent, les llengües que més tard havien de sortir victorioses ja eren més o menys conegudes com a llengües de relació. Els dos casos revelen percentatges elevats de casaments intercomunitaris que feien necessari l'ús d'una llengua composta d'aquest tipus per a la vida de família. Els dos casos revelen també percentatges elevats d'interacció entre les ètnies en els nous poblaments de després de la guerra, i serioses reticències ideològiques a la difusió d'una altra llengua comuna d'abans de la guerra; finalment, en els dos casos a l'aprenentatge de les llengües que havien de ser adoptades s'associava una valoració ideològica i econòmica forta. L'hebreu i l'indonesi eren objecte de valoracions d'aquest tipus i no és de cap manera evident que l'escola hagi estat un factor determinant aïllat.»⁶⁸

Per aquestes raons Fishman creu justificada l'afirmació que «per molt que diguem, amb la màxima objectivitat, l'impacte de l'escola en la implantació de la planificació lingüística és, en el millor dels casos, més aviat ambigu.»⁶⁹

67. Paraules referides de memòria d'una conversa que va tenir lloc el gener de 1984. Podem afegir que els bascos tenen una tradició de resistència (de vegades violenta) enfront de l'estat espanyol.

68. Joshua A. FISHMAN, «Aménagement et norme linguistiques en milieux linguistiques récemment conscientisés», a É. BÉDARD i J. MAURIS (ed.), *La norme linguistique*, Québec i París, Conseil de la langue française i Éditions Robert, 1983, p. 392.

69. *Loc. cit.*

Irlanda ofereix un exemple dels perills que implica una política lingüística basada principalment en l'escola. Segons descriu un especialista en llengües cèltiques, «l'error [d'Irlanda] fou basar el *renaixement* lingüístic en el sistema educatiu, suposant, potser, que la institució escolar podia tornar a donar vida a allò que en altre temps havia destruït.»⁷⁰ Per la seva banda, l'autor de la síntesi sociolingüística més vasta i més recent de la situació irlandesa, escriu:

«Seria prematur intentar explicar en aquest capítol on es van equivocar els intents de recuperació, però caldria descriure breument els mètodes emprats per promoure la llengua. Essencialment van consistir en accions polítiques, legals i educatives per donar a conèixer l'irlandès de manera general i fer-lo respectar, però van mancar les accions més dràstiques que podien haver fet que s'*usés* fora dels àmbits limitats de l'administració. [...] Llevat d'una petita minoria d'insatisfets que sempre havien desaprovat l'irlandès, gairebé totes les opinions que es van fer sentir més deien que la millor manera de recuperar l'irlandès era fer que el seu ensenyament fos obligatori per a tots els infants, amb el raonable argument que la manca de transmissió era el que l'havia matat i que, per tant, ensenyar-lo a l'escola seria la manera de recuperar-ne l'ús.»⁷¹

El mateix autor escriu més endavant:

«El fracàs [en la *recuperació* de la llengua] fomenta desconfiança en la sinceritat de la política lingüística oficial, que es considera que imposa obligacions serioses únicament en els infants en edat escolar.»⁷²

Cal afegir que Irlanda ofereix també l'exemple de la dimissió dels pares que, en molts casos, prefereixen deixar en mans de l'escola la transmissió de la llengua:

«La prioritat dels pares és invariablement la perspectiva professional dels seus fills. Això, per damunt de qualsevol altra cosa, fa que la majoria s'inclini a donar prioritat a l'anglès en adreçar-s'hi. [...]

»La tendència a "deixar l'irlandès per a les escoles" amb un ensenyament tardà de l'irlandès és un altre aspecte d'això, i sembla que el *naïonraí* preescolar [grup preescolar en llengua irlandesa] afavorirà aquesta tendència més que no l'aturarà. Els pares que veuen l'anglès com a prioritat no

70. Hervé ABALAIN, *Destin des langues celtiques*, París, Ophrys, 1989, p. 61.

71. Reg HINDLEY, *The Death of the Irish Language*, Londres, Routledge, 1990, p. 36-37.

72. Reg HINDLEY, *op. cit.*, p. 194.

són gaire hostils a l'irlandès i els agradaria que els seus fills parlessin irlandès una vegada estan segurs que dominen un anglès correcte, fluid. Això continua significant fer de l'anglès la primera llengua, encara que sigui millor que abandonar l'irlandès completament.»⁷³

D'aquests fets se'n desprèn que és perillós fer recaure tota una política lingüística únicament o principalment en l'escola. S'han de posar en marxa altres elements de promoció de la llengua nacional per tal de reforçar la tasca d'un sistema escolar com el de Quebec —ja enfrontat amb problemes socials d'envergadura com el nombre elevat de famílies monoparentals, la malnutrició en alguns barris, els problemes afectius dels joves, l'abandonament de l'escola, el consum de drogues, la taxa alta de suïcidis entre els adolescents, etc., i al qual s'imposa, principalment a Montreal, la tasca d'assegurar ell sol la integració dels immigrants.

No hem de concloure que s'hagi de minimitzar el paper de l'escola en planificació lingüística, sinó més aviat que se li han d'assignar objectius realistes, especialment pel que fa a la integració dels joves al·lòfons. Des d'aquesta perspectiva, hem de recordar els tres nivells d'integració que Ariane Archambault i Jean-Claude Corbeil descrivien en un text que malauradament va passar una mica desapercebut: la integració de funcionament, la integració de participació i la integració d'aspiració.

«El terme *integració* implica alhora un procés i un estat que resulta d'aquest procés. El procés està constituït pel pas psicològic que el subjecte efectua cap a la comunitat quebequesa i pels mitjans que agafa o que es posen a la seva disposició per facilitar-lo o executar-lo. L'estat que en resulta és una manera determinada de sentir-se membre de la comunitat i una aptitud determinada per a viure-hi.

»Davant d'un fenomen tan global com aquest, creiem necessari i útil distingir diversos graus d'integració, des del mínim fins al més complex. En proposem tres. En el primer grau, la persona és capaç de comunicar-se en francès, coneix les principals institucions quebequeses i sap utilitzar-ne els serveis i recursos; pot guanyar-se la vida en francès i dedicar-se a les diverses ocupacions de la vida en societat. És autònoma i independent d'un subgrup cultural de suport o de refugi. Aquesta és la integració de funcionament. En el segon grau, la persona afegeix a tot això la intenció de jugar un paper en la societat quebequesa, en una esfera qualsevol: la política, el sindicalisme, els diversos moviments socials o associacions de qualsevol tipus.

73. Reg HINDLEY, *op. cit.*, p. 216.

Per aquest motiu és una persona activa en la societat de la mateixa manera i amb les mateixes possibilitats que un quebequès d'origen, i pot exercir-hi una influència en la mesura de la seva acció. Direm que en aquest cas es tracta d'una integració de participació. En el tercer grau, la persona concep el seu futur i el dels seus fills com un membre de la societat quebequesa, per al millor i per al pitjor: es tracta d'una integració d'aspiració, aquella en què la persona se sent i se sap lligada als projectes de futur del grup, per la qual cosa sovint es produeix una implicació real en els debats d'actualitat, no per oposar-s'hi quan amenacen amb un aïllament, sinó per fer-hi valer els seus punts de vista i la seva pròpia concepció del futur com a membre de ple dret de la societat.

»El coneixement del francès és la condició de partida del procés d'integració de funcionament. La seva influència, en aquest sentit, no va més enllà, ja que res no garanteix que tot aquell que sàpiga francès evolucionarà cap a una integració de participació, i encara menys d'aspiració. És ben possible quedar-se en el primer estadi.»⁷⁴

Si acceptem aquesta visió del procés d'integració, és clar que el paper de l'escola es limita al primer grau, la integració de funcionament. L'escola ha d'ensenyar francès per permetre que tothom pugui funcionar normalment en francès en la societat quebequesa. Però també ha de proporcionar un ensenyament tan essencial com aquest sobre les institucions i sobre la història; en aquest darrer cas, és sabut que encara hi ha greus llacunes. Els dos altres graus, que no es poden negligir des d'una perspectiva de planificació lingüística, no són pas competència de l'escola, sinó més aviat d'altres esferes socials. La seva absència o la seva insuficiència reduiran necessàriament a llarg termini l'impacte de l'acció integradora del sistema escolar.

La discussió anterior se centra en el paper de l'escola en la integració lingüística dels infants al·lòfons. Però, per tancar aquest apartat, no podem deixar d'esmentar una altra funció de l'escola que s'adreça a tota la clientela escolar, sigui quin sigui el seu origen: fer adquirir un francès normatiu.⁷⁵ En això, l'escola tampoc no pot fer miracles. El seu paper consisteix a fer adquirir —al nombre de gent més gran possible si es vol respectar un

74. Ariane ARCHAMBAULT i Jean-Claude CORBEIL, *L'enseignement du français langue seconde aux adultes*, Quebec, Conseil de la langue française, 1982, (Notes et documents, 23), p. 116-117.

75. En els darrers anys el *Conseil de la langue française* s'ha pronunciat en dues ocasions sobre aquesta important qüestió. Remetem els lectors als documents següents: *Réflexions du Conseil de la langue française sur le document Faire avancer l'école du ministère de l'Éducation du Québec* (1993) i *La langue au coeur de l'éducation* (1995).

ideal democràtic— els elements bàsics d'una llengua de qualitat. Però aquesta acció pot ser contrarestada per la presència (o l'omnipresència) a la societat de models contranormatius vehiculats per la publicitat, els mitjans de comunicació, els estereotips lingüístics de determinades emissions amb pretensions humorístiques, l'esnobisme de determinats ambients el grau d'instrucció dels quals els permet ser condescendents amb les expressions incorrectes, etc.

8. CONCLUSIÓ

Per concloure ens podem preguntar si no és cert que Quebec espera massa de la seva política lingüística. Mentre que cap govern recent no ha sabut dotar el país d'una veritable política de la família —si exceptuem la incitació a la procreació amb l'oferta d'ajuts suplementaris, fa uns quants anys...—, la política lingüística s'ha considerat el substitut d'una política de la família o d'una política de la natalitat (amb l'obligació que se'ls imposa d'educar els seus fills en francès, la importació de famílies immigrants, reputades de tenir molts fills, ha de compensar la manca de naixements de nados francòfons). Com que, a més, en virtut dels acords Cullen-Couture i McDougall-Gagnon-Tremblay, Quebec gairebé no controla, els millors anys, més del 50% dels seus immigrants, la política lingüística també ha de francesitzar aquesta part de la població immigrant a la qual amb prou feines pot oferir serveis, sense atrapar mai del tot l'altra part. Reassignar a la llengua el seu lloc normal a la societat és una tasca que es pot confiar a una política lingüística que, a més, ha de fer la funció d'una política de la família, una política d'immigració o una política de natalitat? Sigui com sigui, no serveix de res tapar-se els ulls davant les previsions alarmistes dels demògrafs:

«Perquè no és pas nou d'ara, que els demògrafs fan previsions així, que avui són més refinades. Però com que el Govern de Quebec tem l'efecte que poden tenir i els debats que susciten, prefereix enterrar-les. El ministre de les Comunitats Culturals i de la Immigració [...] va encarregar i rebre un estudi del mateix tipus i va refusar absolutament de publicar-lo. De la mateixa manera, el Consell Executiu va refusar fer públic un informe sobre una política de població per a Quebec, qüestió considerada massa explosiva perquè remet també a la política d'immigració.

»I remet, sobretot, en l'interior d'aquesta política, a dues qüestions a les quals el Ministeri de les Comunitats Culturals i de la Immigració i el Govern no volen fer front. S'ha equivocat Quebec adoptant nivells d'im-

migració tan elevats com els del Canadà —els més elevats del món— per por de perdre el seu pes demogràfic a l'interior de la Federació? No podent aplegar prou immigrants francòfons, vol invertir massivament en una política de francesització dels nouvinguts? L'esforç actual de formació lingüística, que està minvant, no ha pogut satisfer mai les necessitats de desenes de milers d'immigrants que arriben sense coneixement suficient del francès. En aquest sentit, les dones immigrants, el paper de les quals és tan important en la socialització dels infants, són les més mal servides.»⁷⁶

76. Lise BISSENETTE, «L'intimidation», *Le Devoir*, 8 d'abril de 1994, p. A-10.